
PATRIOTTEN, PRINSGEZINDEN EN PERSVRIJHEID IN UTRECHT OMSTREEKS 1800

De strijd tussen patriotten en prinsgezinden werd voor een groot deel uitgevochten door middel van de drukpers. In pamfletten werd de tegenstander schallend de huid volgescholden. Ook via de gewone kranten werd het politieke gevecht geleverd. Terwijl er toch in de Republiek geen sprake was van volledige persvrijheid. Dat bleek in 1787 en 1795 in Utrecht, toen de macht in andere handen overging. In beide jaren troffen de nieuwe machthebbers een courantier aan het hoofd van de „Utrechtsche Courant“ aan, die tot de verkeerde partij behoorde. De manier waarop deze beide mannen aan de kant werden gezet is in vele opzichten typerend voor de gang van zaken in die tijd.

De steden in de Republiek bezaten een grote mate van zelfstandigheid. Zo bepaalden de stadsbesturen aan wie ze het monopolie verleenden om een krant te drukken met de stadsnaam en eventueel het stadswaapen in de kop. In een kontrakt (*octroy* genoemd) werden de afspraken vastgelegd, bijvoorbeeld over de *recognitie* die de courantier jaarlijks aan het stadsbestuur moest betalen. Omstreeks 1800 was dat bedrag voor de „Utrechtsche Courant“ de forse som van duizend gulden! Ook werd duidelijk de verantwoordelijkheid voor de inhoud van de krant omschreven. De courantier werkte *suo periculo* - *mits sig exactelyk regulerende na de ordres dien aan gaande reeds gemaakt of nog te maken*. Tot deze voorschriften behoorde omstreeks 1785, dat de courantier *zich nauwkeurig (moest) wachten, om losse en ongegronde zaken in de courant te stellen waar door iemand van wat staat, rang of character hy zoude mogen weezen hetzy binnen of buiten de Vereenigde Nederlanden, gelaedeerd of benadeeld zoude worden*. Het was dus voor de redakteur een groot risico wanneer hij aan een partijstrijd deelnam. Want voor straf kon van hem worden geëist dat hij een rektifikatie of een exkuus zou opnemen, maar er hing hem ook een verschijningsverbod en intrekking van het duurbetaalde octrooi boven het hoofd. Dat verklaart waarschijnlijk waarom er toen in de krant zo weinig plaatselijk nieuws werd vermeld.

In de Bataafse tijd werd geprobeerd een landelijke regeling voor de vrijheid van drukpers in te voeren. *Ieder burger mag zijne gevoelens uiten en verspreiden, op zoodanige wijze, als hij goed vind, des niet strijdig met het oogmerk der maatschappij. De vrijheid van drukpers is heilig, mids de geschriften met den naam van uitgever, drukker of schrijver, voorzien zijn. Deezē zullen zijn, ten allen tijde, aansprakelijk voor alle*

zoodanige bedrijven, door middel der drukpers, ten aanzien van afzonderlijke personen, of der gantsche maatschappij, begaan, die door de wet als misdadig erkend worden. Zo luidde het in de Staatsregeling van het Bataafsche Volk in 1798. Degene die de *tegenwoordige orde van zaken en bestuur in een hatelijk daglicht* stelde kon worden bestraft met gevangenisstraf, geseling en verbanning. Het beroep was dus niet geheel zonder risico. Hoe het nu moest met het verschijningsmonopolie van de kranten was nog niet geregeld. En dus probeerden de stadsbesturen na 1795 om vingers in de pap te houden. Per slot van rekening was de recognitie een mooi bedrag aan stedelijke inkomsten.

Toen op 22 september 1787 in Utrecht de oranjegezinden weer op het kussen kwamen berustte de leiding van de „Utrechtsche Courant“ in handen van de notoire patriot Gerrit Nieuwenhuis en zijn compagnon, de doopsgezinde predikant Cornelis de Vries. Toch werd pas op 25 oktober van dat jaar door het stadsbestuur besloten om het octrooi van de heren in te trekken. Het voornaamste argument was, *licentieus en honend schrijven omtrend de wettige overigheid en den Heere Prince Erfstadhouder*. Geen erg schokkende zonde, want de stadhouder was alleen maar aangeduid zonder vermelding van al zijn titels. Het lijkt er op, dat men er in het stadsbestuur niet al te fel op was om Nieuwenhuis kwijt te raken. Dat kwam niet voort uit gebrek aan een bekwaam en wasecht orangistisch opvolger, want er had zich al aangediend Johannes Olivier. Deze had in Zaltbommel de prinsgezinde „Geldersche Historische Courant“ uitgegeven. Daarin had hij op 30 maart 1787 allerlei persoonlijke nare dingen opgenomen over de patriotten die toen in Utrecht de macht in handen hadden. In oktober kwam hij tot een overeenkomst met het Utrechtse stadsbestuur waarna hij zonder verdere omhaal zijn Zaltbommelse lezers in de steek liet.

Op 10 december 1787 verscheen het eerste nummer van de „Utrechtsche Courant“ onder leiding van Olivier. Hij riep daarin op tot gematigdheid tegenover de oude tegenstanders. Nu hun leiders waren weggevlucht waren ze niet gevaarlijk meer. Maar met hun voormannen dreef hij de spot. Twee bekende Utrechtse patriottenleiders, Quint Ondaatje en Bogislaus Frederik van Liebeherr, waren op hun vlucht aan boord van een schip in een storm verzeild geraakt. Vol leedvermaak schreef Olivier *Reizigers met hen op een schip geweest, verhalen, nimmer menschen gezien te*

hebben op wier gelaat wanhoop en wroeging levendiger te lezen waren. Zij zijn 4 maal in gevaar van vergaan geweest: 't schip waar mede zij waren, is geheel ontramponneerd, en eenmaal, toen elk dacht dat het schip zoude stranden, liep Liebeherr als razend over 't schip; en Ondaatje knielde en bad allerdemoedigst. In 't kort, deeze hunne reis is zoo heerlijk geweest, dat het even was of een zichtbaar ongenoegen van een hoger bestier hun vervolgde en teisterde; trouwens, als wij nadenken de rampen die zij zoo veel onschuldige berokkend hebben, roepen wij uijt: hunne rampen, hun overgekomen, zijn tiendubbeld verdiend!

Zo'n uitgesproken partijman was na de komst van de Fransen in 1795 natuurlijk niet te handhaven. Maar Olivier bleef gewoon zitten en drukte alleen maar de leus „Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap” in de kop van zijn krant. Van enig geweld tegen zaken of personen wilden de nieuwe machthebbers niet weten. Dat bleek in 1795, toen Olivier op de vierde februari een lokaal bericht had opgenomen. *Heden is alhier de wil des volks geweest, de familiewapens uit de kerken wech te ruimen, zijnde zulks met die van de Domkerk aangevangen. Dezelve worden voor brandstoffe aan de behoeftige overgelaten.* Het stadsbestuur was niet zo gelukkig met deze slooppartij en haastig meldde Olivier in het volgende nummer *hoe weinig het verrichte omtrent de wapenborden enz. in de kerk van den Dom, met den wil des volks en het bestgezind gedeelte van Utrechts braave burgerij instemt, hetwelk ons zoo verkeerd in onze voorige was opgegeven.* Het gebeurde was dus niet voor hemzelf maar door zijn informanten onjuist beoordeeld, zo vond hij. Het incident passeerde ongestraft.

Op 1 mei 1795 plaatste Olivier echter een bericht dat veel ernstiger gevolgen voor hem had. Daarin meldde hij dat er in april vrede was gesloten tussen Frankrijk en Pruisen (de vrede van Bazel). En verder, dat de *overige Pruisische regimenten zegt men hier, dat naar Holland zullen gaan, voor welk naricht men echter nog geenszins kan instaan.* En hoe voorzichtig het ook was geformuleerd, daar hing Olivier op. Er heerste in die eerste maanden van het nieuwe bewind nog

veel onzekerheid en wantrouwen. Velen herinnerden zich nog, hoe Pruisische troepen in 1787 de Oranjegezinden weer in het zadel hadden geholpen. En nu werd er bericht dat diezelfde troepen weer hierheen zouden komen. Zou daardoor geen valse hoop en angst worden veroorzaakt? Dat was verboden en daarom werd Olivier op last van de vroedschap gearresteerd. En hoewel hij kon bewijzen dat hij het bericht uit een andere krant had overgenomen werd zijn octrooi ingetrokken en werd hij voor twaalf jaar uit de stad verbannen, omdat hij de rust had verstoord met dat bericht.

Olivier vecht terug

Het is tekenend voor de sfeer dat Olivier gelegenheid had om tegen dit vonnis actie te ondernemen. Er was dus geen sprake van dat aan oranjegezinden desnoods met geweld het zwijgen moest worden opgelegd. Hij vestigde zich direkt buiten de stadsgrens, eerst bij de Kovelaarsbrug, later in het Lazarushuis bij de Biltstraat. Vandaaruit stuurde hij rekwesten aan de autoriteiten waarin hij vroeg om zijn vonnis te herzien. Hij wees er op dat hij het bericht zo voorzichtig mogelijk had geformuleerd, hoewel hij achteraf wel wilde toegeven dat hij toch *zeer onvoorzichtig* was geweest. Maar de krant waar hij het uit had overgenomen was er niet voor gestraft. En hij had er geen enkele boze bedoeling mee gehad. Dat kon hij bewijzen, want in het volgende nummer van zijn krant had hij gemeld dat het bericht volkomen onjuist was geweest. Op grond daarvan vroeg hij om opheffing van de verbanning, te meer omdat zijn vrouw intussen ten gevolge van de spanningen was overleden. Hij vreesde *het zedelijk bederf van zijn (3) kinderen wegens het gemis van eene behoorlijke opvoeding.*

En hij boekte succes, want er werd besloten dat de verbanning op 16 november zou zijn opgeheven. Het nieuwe bewind voelde niets voor monopolies, maar er moest nu eenmaal een krant verschijnen en dus probeerde het stadsbestuur intussen Gerrit Nieuwenhuis er toe over te halen om de leiding over de „Utrechtsche Courant” weer op zich te nemen. Een tevergeefse poging, net als die van de onbekenden die twee nieuwe kranten op de markt brachten: de „Boerencourant” en de „Nieuwe Stichtsche Courant”. Deze pogingen mislukten waarschijnlijk omdat ondanks de intrekking van het octrooi de krant van Olivier gewoon was blijven verschijnen. De naam was veranderd in „Stichtsche Courant” en de leiding berustte in naam bij Olivier's nicht en medewerkster Margaretha Weygel. Als gewaarschuwde mensen zullen ze wel extra voorzichtig geweest zijn bij de selectie van nieuws, maar de risico's van het vak bleken levensgroot.

Nieuwe problemen

Op 30 september 1796, een paar weken voordat Olivier weer in de stad zou mogen verschijnen uit zijn verbanning, raakte de krant in grote moeilijkheden. Er

werd toen een bericht geplaatst, opgetekend uit den mond van reizigers, waarin werd gemeld dat een Frans leger in de buurt van Düsseldorf een nederlaag geleden had. Het was blijkbaar nogal ernstig want hunne magazijnen te Nijmegen werden met der haast ingescheept om naar Dordrecht te worden getransporteerd. Door zo'n alarmant en schrikwekkend bericht werd het vertrouwen in de macht van de Fransen ondermijnd en dat was verboden.

Dus werd Margaretha ter verantwoording geroepen, niet door het stadsbestuur maar door de Provinciale Commissie voor de binnenlandse Veiligheid. Ze weigerde namen van zegslieden te noemen voordat ze met Olivier had kunnen overleggen. Haar straf was een voorlopig verschijningsverbod van de krant, nog op de dag van verschijnen van het gewraakte bericht opgelegd. De volgende dag werd er opnieuw over de zaak vergaderd. Men vroeg zich af of het bericht wellicht voorbedagtelijk en met een kwaad oogmerk was geplaatst, want er werd in geen enkel ander blad melding van gemaakt. Onder dergelijke omstandigheden herinnerde iedereen zich natuurlijk het orangistisch verleden van Olivier.

In deze tweede vergadering werd ook een rekwest van Margaretha behandeld. Ze vroeg om opheffing van het verschijningsverbod, omdat daar onschuldigen de dupe van werden. Maar toen ze een zegsman noemde bleek bij navraag dat deze hardnekkig ontkende. En het werd nog erger, want in de commissie rees de vraag of niet Olivier zelf voor de plaatsing verantwoordelijk was. In een tweede rekwest ontkende Margaretha dit met klem. Ze gaf toe, dat Olivier inderdaad in zijn verbanningsoord de drukproeven van de krant onder ogen had gehad. Maar zo nu en dan had zij op het laatste moment een bericht opgenomen zonder zijn medeweten. Dat was ook het geval geweest met het bericht over de nederlaag van het Franse leger. Ze was ervan overtuigd, dat Olivier het nooit zou hebben opgenomen omdat hij het zou hebben herkend als *leugenachtig of ten minsten onwaarschijnlijk*. Hoewel ze verzekerde dat ze het zonder enige boze bijbedoeling geplaatst had besloot de commissie haar zaak toch naar de rechter te verwijzen. Van beslissingsbevoegdheid van het stadsbestuur was duidelijk geen sprake meer.

Gelukkig voor Olivier kon hij aannemelijk maken dat hij het bericht niet onder ogen had gehad vóór de plaatsing. Op de dag waarop het was gedrukt was hij alleen maar het huis uitgeweest voor een wandeling in de richting De Bilt, zo verklaarden mensen in zijn verbanningsoord. En het personeel van de drukkerij verzekerde, dat hij die dag niet in de stad was geweest. Blijkbaar had hij op andere dagen ondanks de verbanning weleens de stad bezocht; daar zat niet veel risico aan, want de kans te worden betrapt was gering.

Ook Margaretha had geluk, want medio december besloot de rechter haar straf op te heffen zodat het blad weer mocht verschijnen. Van de door haar advocaat

gebruikte argumenten spreken er een paar ons ook nog aan. Hij wees er op dat een courantier onmogelijk elk bericht kon verifiëren. Ook kon onmogelijk worden verlangd dat hij zijn zegslieden zou noemen omdat dan niemand een mond zou durven opendoen. En hij wees er op dat vergelijkbare berichten in andere bladen ongestraft konden passeren wanneer er patriotten aan het hoofd stonden.

Dat die laatste opmerking onjuist was bleek in Utrecht al spoedig. Olivier hield het om onbekende redenen voor gezien. Hij verhuisde met zijn drukkerij naar Alphen aan den Rijn waar hij een korte tijd de „Voorheen Stichtsche, nu Rhijnlandsche Courant“ uitgaf. Net als zijn patriotse opvolger in Utrecht kwam hij al gauw in moeilijkheden omdat hij een bericht had geplaatst dat niet door de beugel kon.

Er was, zo mogen we konkluderen, in Utrecht geen sprake van blinde wraakzucht jegens andersdenkenden, want de courantiers werden niet direkt aangepakt, hoewel ze van de verkeerde politieke richting waren. Toch zijn er duidelijk verschillen aan te wijzen tussen de gang van zaken in 1787 en 1795. Daarbij kan ook de persoonlijkheid van de courantier een rol hebben gespeeld: misschien was Nieuwenhuis helemaal geen doorzetter. Maar zeker is, dat de omstandigheden anders waren. In 1787 was met militaire hulp de rust hersteld en werd de courantier aangepakt op grond van zijn stellingname in de nog niet uitgevochten partijstrijd. In 1795 duurde de oorlog rondom nog volop voort. De nieuwe overheden waren nog niet aangepast aan de nieuwe regels. Onrust en onzekerheid heersten en het risico bestond, dat de krant in dat opzicht een ongunstige invloed zou hebben. De overheden waren zich dat nauwkeurig bewust, want ze kenden de drukpers als een machtig wapen. Aan het stadsbestuur werd echter al gauw de mogelijkheid ontnomen om de pers zonder al te gegronde redenen aan banden te leggen. Daardoor was het risico van persoonlijke wraakneming verkleind.

Maar de courantier moest goed op zijn woorden letten, of hij nu prinsgezind was of patriot. Zoals Olivier en zijn nicht ervoeren was in de Bataafse Republiek van rechtsonzekerheid voor andersdenkenden niet zonder meer sprake.

P. D. 't Hart

Met dank aan P. Lourens. Van de publikaties die ik ter voorbereiding van dit verhaal heb gebruikt, noem ik: W. P. Sautijn Kluit, De Geldersche Historische Courant. In: De Nederlandsche Spectator, 24-1-1873 en 1-2-1873. Verder heb ik van archiefmateriaal gebruik gemaakt: de kranten, de Nieuwe Post van de Neder-Rhijn van 24-2-1797, Bijlage VI, stukken uit de bibliotheek van het gemeentearchief Utrecht nr. 1489 xx en 1455, de notulen van vroedschap en stedelijk bestuur voor de onderzochte periode, de stukken met de nummers III, 11; III, 434; III, 469; II, 2244 en II, 1787; uit het Rijksarchief Utrecht het Statenarchief de nrs. 1056, 1146, 1071, 1150, 1127, 1183, 1184.